

رهبران، نخبگان و مردم این سرزمین نیز تلاش‌های زیادی در جهت حفظ و تثبیت نظام اسلامی در برابر توطئه‌های سنگین دشمنان نمودند. یکی از شخصیت‌های مهم که در این راستا به لحاظ فکری و عملی حسب وظیفه و جایگاهی که داشتند حضرت آیت الله خامنه‌ای بودند که از یکسو حسب وظیفه شرعی و از سوی دیگر بر اساس اصل یکصد و دهم قانون اساسی «تعیین سیاست‌ها کلی نظام جمهوری اسلامی ایران پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام» وظیفه حفظ و حراست این نظام را بر عهده داشتند. ایشان حفظ نظام را از اوجب واجبات می‌دانستند و بدان تصریح داشتند که: «به نظر ما - همین طور که گفتیم - حفظ نظام واجب است و اوجب از همه‌ی امور است. نظام هم یک مرزهای مشخصی دارد که یکی از این مرزها، مرزهای اخلاقی و فرهنگی است و شکی نیست که باید حفظ شود (بیانات در دیدار دانشجویان در یازدهمین روز ماه رمضان ۱۳۸۹/۵/۳۱) آیت الله خامنه‌ای در طول دوره زعامت و رهبری علاوه بر تعیین سیاست‌های کلان نظام در همه ابعاد علمی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و امنیتی و... با مشورت مجمع تشخیص مصلحت نظام که تاکنون بالغ بر ۵۵ بسته نظامات مورد نیاز کشور را تدوین و ابلاغ نمودند؛ در اقدامی ابتکاری و در طلعه چهارم و یکمین سال پیروزی انقلاب اسلامی، یکی از مهم‌ترین آنها را که بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به شمار می‌آید ابلاغ نمودند. این بیانیه ترسیم‌کننده نقشه راه نظام اسلامی در چهل ساله دوم است و نشانگر هوشمندی و مدیریت کلان‌نگر، امیدبخشی به آینده‌ای روشن برای حفظ نظام اسلامی و رشد و شکوفائی این دارالاسلام باشکوه و با عظمت است. این نوشتار تلاش کرده از مجموع آثار مکتوب، فرمایشات، بیانیه‌ها و موضع‌گیری‌های ایشان مهمترین محورهای الزامات حفظ نظام را استخراج نماید.

پیشینه بحث

حفظ نظام یکی از مباحث اساسی و میان رشته‌ای است که در حوزه‌های مختلف علمی؛ از جمله فقه، جامعه‌شناسی، سیاست و مدیریت مطرح و مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. فقهای اسلام این مبحث را در ابواب مختلف فقه از جمله «عبادات»، «معاملات»، «احکام» و در فقه‌های موضوعی از جمله، فقه قضائی، فقه سیاسی، فقه اقتصادی و دوره‌های مختلف فقهی مورد کنکاش و واکاوی قرار داده‌اند لکن بطور مستقل مبحث اختصاصی با این عنوان مطرح نشده است. این مفهوم در فقه امامیه با اصطلاحات گوناگون از جمله: حفظ نظام، حفظ معاش، حفظ نظام اسلامی، حفظ دارالاسلام، حفظ بیضه الاسلام و در جهت مقابل با عنوان حرمت اختلال نظام مطرح شده است. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، موضوع حفظ نظام ناظر به حفظ نظام جمهوری اسلامی مورد توجه ویژه فقها و دانشمندان قرار گرفت و در پاسخ به استفتائات، بر ضرورت حفظ نظام و پرهیز از کارهایی که موجب اختلال نظام می‌شود تاکید کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷ق و صافی گلپایگانی، ۱۴۱۷ق) همچنین ابعاد مختلف حفظ نظام در مقالات متعددی مورد بررسی قرار گرفته است از جمله «حفظ نظام واجبی مطلق یا مشروط، با رویکردی بر اندیشه سیاسی امام خمینی» (ملک افضلی اردکانی، ۱۳۹۵)،

ضرورت حفظ نظام و منع اختلال در آن در فقه امامیه (باقی زاده و امیدی فر، ۱۳۹۳)، مقاله حفظ نظام در اندیشه امام خمینی (غلامحسن الهام و سید یحیی موسوی، بهار ۹۱) مقاله بایسته‌های حفظ نظام در اندیشه سیاسی آیت الله خامنه‌ای (سید ابراهیم سرپرست، خرداد ۱۴۰۰). قلمرو این تحقیق، بررسی حفظ نظام و راهبردها و الزامات آن در اندیشه آیت الله العظمی خامنه‌ای دامت برکاته به ویژه در دوره رهبری و زعامت ایشان خواهد بود و تمرکز بر کلمات و سخنان معظم له می‌باشد. بدیهی است ما در این مقاله از بررسی امور صرفاً نظری مانند مبانی فقهی حفظ نظام نپرداخته‌ایم.

چارچوب مفهومی نظام

معنای لغوی

نظام از ریشه نظم و مفرد واژه نُظْم در معانی مختلفی بکار می‌رود: از جمله؛ نظم، آراستگی، عادت، روش، رشته مروارید، رژیم، حکومت، سپاه، ارتش (معین، ج ۲) نخی که با آن دانه‌های مروارید و مانند آن را به رشته کشند، دستور، حکم، رژیم، حکومت، سازمان، نظم، ترتیب، روش، سبک، انضباط، مقررات، سیستم، اساسنامه، دستورالعمل (نرم افزار المعانی) و در اصطلاح، یکی از مباحث مهم فقه امامیه «وجوب حفظ نظام» و به عبارت دیگر «حرمت اختلال نظام» است که با ادله مختلف عقلی و نقلی به اثبات رسیده است، لکن مقصود از تعبیر و اصطلاح «نظام»، نیازمند تدقیق و تبیین است؛ چه اینکه در ابواب فقهی و نیز در دوره‌های مختلف از این اصطلاح مفاهیم گوناگونی قصد و فهمیده می‌شود.

معنای اصطلاحی

در کلمات فقها، واژه «نظام» در سه معنا به کار رفته است:

الف. کاربرد در معنای نظام معیشتی و نظام اجتماعی مردم؛ همانند تعبیر شیخ اعظم انصاری ره در کتاب مکاسب محرمة در مبحث اخذ اجرت برای واجبات، با عبارات گوناگونی همچون: «حفظ النظام، اختلال النظام، نظام العباد، نظام المومنین، نظام المعاش و...» تا جائیکه تصدی برخی از مشاغل که برای معاش و نظم اجتماعی جامعه اجتناب ناپذیر است واجب کفائی شمرده شده است که از آن به «واجبات نظامیه» یاد می‌کنند. مانند تعبیر صاحب جواهر (ره) در خصوص لزوم رسیدن به درجه اجتهاد می‌نویسد: «لتوقف النظام علیها» (نجفی، ج ۲۱، ص ۴۰۴). از این رو هرکاری که موجب اختلال در معیشت مردم شود ناروا و حرام شمرده می‌شود و فقهای ما برای پیشگیری یا برون رفت از این مشکل، راهکارهای اجرایی متنوعی همچون: جواز و بلکه لزوم تنظیم مقررات، تعزیز اخلاص گران، پیش گیری از احتکار کالاهای مورد نیاز مردم، قیمت گذاری کالا و... را در نظر

گرفته‌اند که قلمرو این فتاوا در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، امنیتی و... تعمیم داده شده است. به نظر می‌رسد اختلال نظام، ضد عام حفظ نظام است و از این رو، در فقه بارها این دو در کنار هم ذکر شده‌اند

ب. کاربرد واژه «نظام» به معنای کشور اسلامی و موجودیت اسلام و مسلمین از هجوم دشمنان، و در برابر کفار که غالباً با عبارتهایی نظیر حفظ دارالاسلام، حفظ بیضه اسلام بکار رفته است. (نجفی، ج ۱۴، ص ۱۷۵/ همو، ج ۲۱، ص ۱۵ / امام خمینی، ج ۱۶، ص ۴۶۵)

ج. کاربرد واژه نظام در معنای نظام سیاسی اسلام یا حکومت اسلامی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی در بیانات امام خمینی ره، مقام معظم رهبری و برخی فقهای معاصر به کار رفته است و منظور حفظ جمهوری اسلامی است. مانند این فتوا: «بر همه مسلمانان لازم است که قوانین و مقررات نظام اسلامی را محترم بشمارند». (مکارم شیرازی، ج ۳، ص ۲۹۸) و فتوای آیت الله صافی گلپایگانی (ره): «نشر اخباری که موجب ضعف نظام اسلامی می‌باشد، جایز نیست.» (صافی گلپایگانی، ج ۲، ص ۱۴۰)

د. کاربرد در مفهوم سازمان اداره کشور و حکومت: اغلب اندیشمندان مفهوم نظام سیاسی را با اصطلاح رژیم سیاسی که معادل غربی آن است به کار برده و می‌گویند: «نظام سیاسی، شکل و ساخت قدرت دولتی و همه نهادهای عمومی، اعم از سیاسی، اداری، اقتصادی، قضائی، نظامی، مذهبی و چگونگی کارکرد این نهادها و قوانین و مقررات حاکم بر آنهاست» (پیشه و احمد، ص ۴۱)

الزامات حفظ نظام

وقتی که نظام سیاسی در قالب سرزمین و کشور وجود خارجی پیدا کند و متناسب با فرهنگ و توانایی‌ها و اراده سیاسی یک اجتماع، قوام و شکل یابد، برای حراست و حفاظت از منافع مشترک خود، سازمان واحدی را برای اداره امور و سامان بخشیدن به مسائل مورد ابتلا تشکیل می‌دهند و حق حاکمیت انحصاری و مستقل بر سرنویشت خود را برای خویش محفوظ می‌دارند. اینجاست که نقش رهبری و مدیریت عالی نظام‌ها بطور برجسته مورد توجه قرار می‌گیرد؛ زیرا نقش رهبری در نظام سیاسی همانطوریکه در تعریف لغوی نظام گذشت، همانند نخ‌کشی که با آن دانه‌های مروارید و مانند آن را به رشته کشند، ایجاد انسجام بین ارکان و اجزاء اصلی نظام و هماهنگ سازی عناصر تاثیر گذار برای دستیابی به اهداف تعیین شده است. بدین منظور دانشمندان مدیریت و رهبری ترسیم سیاست‌های کلان و نظارت بر تحقق آن را از وظایف اصلی رهبران و مدیران عالی نظام می‌دانند و نظام مقدس جمهوری اسلامی نیز از این امر مستثنی نیست. ما در این تحقیق در راستای اهداف و موضوع تعیین شده به بررسی سخنان، موضع گیری‌ها و اقدامات عملی آیت الله خامنه‌ای به خصوص در طول دوره رهبری و زعامت پرداختیم و مجموعه‌ای از عوامل و مولفه‌های مهم را برای حراست و صیانت از نظام اسلامی شناسایی کرده ایم که با عنوان «الزامات حفظ نظام اسلامی» مطرح می‌کنیم:

۱. ضرورت تاکید بر مقومات و حفظ جهت گیری‌های نظام

اسلام به مسأله حکومت به عنوان یک «وسیله» برای تحقق بخشیدن به اهداف عالی می‌نگرد از این رو شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی بر اساس آموزه‌های قرآن کریم به منظور: آگاهی بخشیدن به انسانها، تربیت معنوی و احیای ارزش‌های اخلاقی جامعه (جمعه: ۲)، اقامه قسط و عدل به صورت خود جوش و برخاسته از متن جامعه (دید: ۲۵)، آزادی انسانها از زنجیرهای اسارت (اعراف: ۱۵۷) همانطوری که در کلام نغز و جان‌فزای مولای متقیان علی علیه السلام به صراحت علت پذیرش حکومت بر مردم را اجرای عدالت اجتماعی و مبارزه با فساد و زورمداران اعلام می‌کند و می‌فرماید:

«وَمَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَنْ لَا يَقَارُوا عَلَى كِظَّةِ ظَالِمٍ وَلَا سَعَبِ مَظْلُومٍ لَأَلْقِيَتْ حَبْلَهَا عَلَى غَارِبِهَا...»؛ اگر نبود عهد و مسؤولیتی که خداوند از علماء و دانشمندان [ابر جامعه] گرفته که در برابر شکمخواری ستمگران و گرسنگی ستمدیدگان سکوت نکنند، من مهار شتر خلافت را بر پشتش می‌افکنم (نهج البلاغه، صبحی، خطبه ۳)؛

فلذا صیانت از این اصول و مقومات همواره مورد تاکید امام خمینی ره در طول مبارزات و پس از پیروزی انقلاب اسلامی بوده است. به عنوان نمونه زمانی که ریاست وقت مجلس شورای اسلامی آقای هاشمی رفسنجانی درخواست کرد که مجلس بر اساس احکام ثانویه و ضرورت‌ها بتواند قانون گذاری کند، امام خمینی ره در پاسخ به این نامه، ضمن تعیین چارچوب اصلی برای وضع قوانین حسب احکام ثانویه، «حفظ نظام جمهوری اسلامی»، «پیشگیری از اختلال نظام» و مقابله با آنچه «مستلزم فساد» یا «مستلزم حَرَج» است را مقاصد اصلی تجویز این نوع قانونگذاری توسط مجلس شورای اسلامی اعلام می‌کند و سرپیچی از آن قوانین را جرم انگاری نموده و مستوجب تعقیب قانونی و تعزیر شرعی می‌داند. (امام خمینی، ج ۱۵، صفحه ۲۹۷)

آیت الله خامنه‌ای نیز به عنوان خلف صالح آن امام عزیز پیوسته بر مقومات نظام تاکید دارند، ایشان با اشاره به مواجهه همه جانبه جبهه دشمنی بزرگ استکباری و صهیونیستی با نظام اسلامی و پشتیبانی قدرت‌های بزرگ مالی و اقتصادی از این جبهه، هشدار می‌دهند که این جریان برای تحقق هدف اصلی خود که حذف نظام مبتنی بر دینداری است از همه ابزارها و وسائل استفاده می‌کنند، می‌فرماید: «هر آن چیزی که تضمین کننده‌ی اطاعت عمومی این نظام است، برای آنها دشمن محسوب می‌شود؛ علیه‌اش اقدام می‌کنند، علیه‌اش فعالیت می‌کنند، همه‌ی تلاش خودشان را برای زدن آن متمرکز میکنند. این طرف قضیه بایستی تلاش و سعی خودش را بکند، برای اینکه همین ارکان اصلی را، این مبانی و مبادی اصلی را حفظ کند. مسئله‌ی اصلی را نبایستی مغفول‌عنه قرار داد» (۱۳۸۸/۱۲/۶ بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری)

وی در جمع اعضای مجلس خبرگان رهبری چالش اصلی مسیر انقلاب اسلامی را علاوه بر حفظ اصل نظام، حفظ مرزها و شاخص‌هایی می‌داند که وجه تمایز این نظام با سایر نظامات سیاسی است: «ما یک شباهت هائی به دیگران داریم، مشترکاتی داریم؛ لیکن آن چیزی که هویت اصلی این نظام را تشکیل می‌دهد - که آن، اطاعت از خدای متعال و سیر بر مسیر الهی است - بایستی محفوظ بماند. چالش واقعی و اصلی نظام ما از اول هم همین بوده است؛ یعنی مخالفان، نظام را، این حرکت بر اساس حکم الهی و دین الهی را بر نمی‌تابند. (همان)

ایشان در جمع کارگزاران نظام می‌فرماید: امروز مساله‌ی اصلی، حفظ هویت جمهوری اسلامی و هویت اسلامی این کشور است (۱۳۸۲/۷/۲) وی در خطبه‌های نماز عبادی سیاسی جمعه همزمان با سالگرد رحلت امام خمینی ره نیز بر ضرورت پایبندی به اصول تاکید می‌کند «چالش اصلی همه‌ی تحولات بزرگ اجتماعی - از جمله انقلاب‌ها - صیانت از جهت‌گیری‌های اصلی این انقلاب یا این تحول است (۱۳۸۹/۳/۱۴)

بنابراین حفظ و صیانت از اصول و مقومات نظام اسلامی، در واقع واکنش به نمودن نظام و تقویت بن مایه‌های حیاتی آن است بطوریکه اگر این بخش مورد عنایت و اهتمام جدی مسئولان عالی نظام و مردم قرار گیرد، آسیب‌پذیری نظام را به نقطه صفر می‌رساند و زمینه پیشرفت و عدالت فراگیر دست یافتنی می‌شود.

۲. ضرورت پایداری و استقامت

در همه کارهای فردی و اجتماعی، استقامت و پایداری از اصلی‌ترین رموز پیشرفت و صعود به قله‌های موفقیت و پیروزی است و خداوند در قرآن کریم به مومنان مقاوم و خستگی‌ناپذیر نوید سعادت و آرامش و نعمت‌های بهشتی داده است. ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ﴾ (فصلت: ۳۰) چنانچه امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «ایاکم و التهاون بامر الله فانه من تهاون بامر الله اهانه الله يوم القيامة» (مجلسی، ج ۷۲، ص ۲۲۷) از سبک شدن امر خدا بپرهیزید. هر که امر خدا را سبک شمرد، خدا او را در قیامت خوار می‌کند.

آیت الله خامنه‌ای با استناد به مبانی مستحکم اسلامی همواره بر درستی و ضرورت تداوم مقاومت و ایستادگی تاکید می‌کنند: «انقلاب اسلامی از ابتدای تأسیس با دشمنی‌های فراوان روبرو بود. از همان ابتدای انقلاب تفکری سعی می‌کرد این را بقبولاند که راه نجات از فشار دشمن کوتاه آمدن است. این عده «خیال می‌کنند عقل اقتضاء می‌کند که انسان گاهی در مقابل دشمن کوتاه بیاید، امام درست نقطه‌ی مقابل این تصور حرکت کرد. عقلانیت امام و آن خرد پخته‌ی قوام‌یافته‌ی این مرد الهی، او را به این نتیجه رساند که در مقابل دشمن، کمترین انعطاف و کمترین عقب‌نشینی و کمترین نرمش، به پیشروی دشمن می‌انجامد (بیانات در مراسم بیست و دومین سالگرد رحلت امام خمینی رحمته، ۱۳۹۰/۳/۱۴).

رهبرانقلاب اسلامی در تبیین منطق مقاومت امام، به چند دلیل اشاره میکنند از جمله اینکه: «مقاومت، واکنش طبیعی هر ملت آزاده و باشرف در مقابل تحمیل و زورگویی است.»، «مقاومت موجب عقب‌نشینی دشمن می‌شود، بر خلاف تسلیم.»، «هزینه‌ی تسلیم در مقابل دشمن بیشتر است از هزینه‌ی مقاومت است.» (بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۳۹۸/۳/۱۴)

این سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها پس از ۴۴ سال از پیروزی انقلاب اسلامی، صرفاً یک نظریه یا ایده خام نیست؛ بلکه ملت ایران آن را با دل و جان فهم کرده است. آری ملت شریف ایران با هوشمندانه و واقع‌بینانه دانستن این راهبرد و سیاست کلان در طول دوران انقلاب اسلامی، نتیجه مقاومت و ایستادگی در برابر دشمنان قسم‌خورده این مرز و بوم را که همان عزت و سربلندی، استقلال و امنیت درون‌زاست را با عمق وجود درک کرده و با چشم خود سرنوشت حکومت‌هایی مانند حکومت طاغوت در ایران، صدام حسین در عراق، معمر قذافی در لیبی و... را که با پول‌های هنگفت سعی می‌کردند بدون اتکاء به مردم خود و صرفاً با تکیه بر اجانب، امنیت خریداری کنند را مشاهده کردند.

۳. ضرورت پافشاری بر اصول و ارزش‌ها

امور فرهنگی و اجتماعی متشکل از مجموعه‌ای از اصول ثابت و زیربنائی و نیز امور متغیر و فرعی است. ویژگی امور اصلی و ثابت به گونه‌ای است اگر دست‌خوش تغییر شود، هویت و اصالت آن دگرگون می‌شود و به انحراف کشیده می‌شود. از این رو ایشان با نگاه ژرف به این مهم نسبت به حفظ اصول و ارزش‌های انقلاب اسلامی تاکید می‌کند و ایستادگی بر اصول و ارزش‌ها را افتخار یک ملت می‌شمارد:

«ایستادن بر سر اصول، برای یک ملت، برای یک مجموعه، افتخار است. اصول، چیزهائی است که باید بر سر آن ایستاد. ارزش‌ها را بایستی نگاهبانی کرد، پاسداری کرد. مهمترین ارزشی هم که برای ملت ما وجود داشت و امروز هم وجود دارد و تا آخر هم همین خواهد بود، عبارت است از اسلام. استقلال در اسلام است، آزادی در اسلام است، پیشرفت مادی در اسلام است، وحدت ملی در اسلام است، شکوفائی استعدادها در اسلام است؛ همه‌ی اینها در اسلام مندمج و مندرج است.» (۱۳۸۹/۱۱/۱۹ بیانات در دیدار فرماندهان و خلبانان نیروی هوایی ارتش)

این سخن همان مفهوم دقیق و ژرف غیرت دینی است، همان مفهوم متعالی که امام علی علیه السلام در اهمیت آن فرمود:

«آن گاه که حادثه‌ای پیش آمد، امواتان را سپر جانتان قرار دهید و اگر حادثه‌ای پیش آمد که دین و آیین تان در معرض خطر قرار گرفت، جانتان را فدای دینتان سازید و بدانید هر که دینش از بین برود، نابود است و غارت زده کسی است که دینش به غارت برود.» (شیخ عباس قمی، ج ۱، ص ۴۷۶)

ایشان در فرازی دیگر، تنها راه شناخته شده برای غلبه بر فشار و ظلم قلدوران و صیانت از ثمرات شیرین مجاهدت‌های ملت شریف ایران و پرچم عزت و شرف پای ورزی بر اصول و ارزش‌های انقلاب می‌شمارد و تاکید می‌کند:

«تنها باطل‌السحر توطئه‌های دشمنان بر علیه انقلاب و جمهوری اسلامی، همانا حراست از اصول بنیانی انقلاب و پاسداری از ارزشهای انقلاب است.» (پیام به مناسبت اولین سالگرد ارتحال حضرت امام خمینی (ره) ۱۳۶۹/۳/۱۰)

۳. ضرورت تحکیم باورها

تردیدی نیست که باورها و اعتقادات زیر بنائی ترین مولفه حیات انسانی است که هر قدر عمیق، مستحکم و ریشه دار باشد زندگی متعادل، رو به پیشرفت و موفقیت را تضمین می‌کند. از این روست که رهبران الهی اولین قدم برای تربیت نفوس بشری را اصلاح باورها و پیراستن آن از انحرافات و خرافات می‌دانستند و همه تلاش خود را در این راه بکار می‌گرفتند. قرآن کریم در آیات مختلف از جمله آیه ۳۰ سوره مبارکه فاطر بر این عنصر کلیدی تاکید می‌کند و می‌فرماید: عزت واقعی مختص خداوند است و اعتقاد صحیح موجب صعود و پیروزی است ﴿مَنْ كَانَ يَرْيِدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا ۗ إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ آری چنانچه ایمان قلبی و مجاهدت و پشتکار همراه شوند، دیگر هیچ مانعی جلودار پیشرفت و بالندگی یک ملیت نخواهد شد. بر پایه همین خط‌مشی قرآنی است که آیت الله خامنه‌ای با استناد به فرازی از آخرین آیه سوره مبارکه بقره که باور داشتن راه و مقصد را ویژگی مشترک انبیای الهی و مومنان معرفی می‌کند، می‌فرماید:

﴿أَمِنَ الرَّسُولُ بَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمِنَ بِاللَّهِ﴾؛ یعنی آحاد مؤمنین به این راه، دست به دست هم بدهند و ایستادگی کنند؛ ایستادگی نشان بدهند. این راه پیشرفت و پیروزی است. اگر این کار را بکنند، پیروزی قطعی است. (بیانات در دیدار کارگزاران نظام ۱۳۸۵/۷/۱۸)

خوب، ما بایستی به تحکیم و حفظ نظام اهتمام بورزیم. پایه‌های نظام، مشخص و معلوم است؛ همه باید بر اساس آن حرکت کنند؛ در جهت تحکیم این پایه‌ها بایستی تلاش کنند، حرکت کنند، اقدام کنند، ابتکار کنند. (بیانات در دیدار اعضای خبرگان رهبری ۱۳۸۸/۱۲/۶)

۴. ضرورت اتکاء به مردم

در اندیشه سیاسی اسلام، هر چند منشأ مشروعیت حکومت اسلامی، آزاده و حکم خداوند متعال است لکن بدون مقبولیت اجتماعی و حمایت و حضور موثر مردم زمینه اجرائی دستورات دینی فراهم نمی‌گردد. لذا با بررسی سیره حکومتی پیامبر اسلام ﷺ و امام علی علیه السلام به وضوح می‌توان مشاهده کرد که به نقش مردم، مشورت با آنان، جلب مشارکت مردم، ایجاد انگیزه در همراهی مردم و... تأکید زیادی شده است. همین سیره در روش حکومتی امام خمینی رحمته الله علیه و مقام معظم رهبری بسیار پررنگ و ممتاز و برجسته جلوه‌گری می‌کند. همانطوریکه امام خمینی با تبیین اهداف قیام خود توانست مردم ایران را برای سرنگونی رژیم شاه بسیج کند و در طول دوره رهبری پس از انقلاب اسلامی نیز با اعطای نقش به مردم در دفاع مقدس، جهاد سازندگی، کمیته امداد و... بر این مهم تأکید عملی و میدانی نمود. اندیشه و رفتار مقام معظم رهبری نیز امتداد همان خط را به خوبی تداعی می‌کند بطوریکه در طول دوران مسئولیت‌های پس از انقلاب همواره بر این مهم تأکید داشته و در عمل زمینه‌ساز حضور مردم در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بوده‌اند و در تبیین این مهم می‌فرماید:

«اصلی‌ترین استعدادها در اسلام است؛ همه‌ی اینها در اسلام مندمج و مندرج است. علت اینکه امام روی کلمه‌ی «جمهوری اسلامی» تکیه کردند، همین است. تأکید بر جمهوری، به خاطر این است که نکته‌ی مهم، اتکاء به مردم است. اگر اسلام باید در جامعه حاکمیت پیدا کند، بدون ایمان عمومی امکان‌پذیر نیست. پس حضور مردم، رأی مردم، خواست مردم، دخالت مردم، شد یک نقطه‌ی اساسی؛ پس شد جمهوری اسلامی. این را باید حفظ کنیم» (بیانات در دیدار فرماندهان و خلبانان نیروی هوایی ارتش ۱۳۸۹/۱۱/۱۹)

ایشان در دیدار با بسیجیان با پررنگ و برجسته نشان دادن نقش حضور مردم در میدان‌ها و عرصه‌های مختلف اجتماع تأکید می‌کنند:

«ملت ایران در هر میدانی که لازم بود حاضر شدند، آنجایی که فداکاری لازم بود فداکاری کردند، جان و مال و عزیزان و فرزند و آبرو و حیثیت، همه را به میدان آوردند... یک اکثریت قابل توجهی این‌جوری عمل کردند، خدای متعال [هم] پاسخ داد؛ انقلاب را برایشان حفظ کرده» (بیانات در دیدار بسیجیان ۱۳۹۵/۹/۳)

همانطوریکه ملاحظه می‌کنید روح کلام ایشان قدرشناسی از بصیرت و همراهی و پشتیبانی و فداکاری مردم شجاع کشورمان و تأکید بر تداوم این نقش، اهتمام به رای و خواست مردم و این حرکت و حضور ارزنده است. ایشان در سیره حکومتی نیز به اهمیت رای مردم پایبند و بر صیانت از آرای آنان تأکید ورزیده‌اند که نمونه‌های بسیاری در طول تاریخ پر فراز و فرود پس انقلاب اسلامی دارد که شاید بتوان برجسته‌ترین نمونه آن را دفاع از رای مردم در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸ دانست. که علی‌رغم فشارهای مختلف احزاب و گروه‌های سیاسی و حتی درخواست برخی طرف‌های نزاع برای ابطال انتخابات، ایشان بر حفظ آراء مردم تأکید و مقاومت کردند و حتی یک قدم عقب نشینی نکردند.

۵. ضرورت تبعیت، حمایت و دفاع از ولایت فقیه

در طول سال‌های پس از انقلاب اسلامی که زمینه تشکیل نظامی سیاسی با محوریت ولایت فقیه فراهم شد، همواره قلب این نظام مورد هجوم معاندان و مخالفان بوده و از هیچ کوششی برای ایجاد بد بینی در مردم و جدایی انداختن بین امام و امت دریغ نکرده اند، از این رو همواره امام عزیز و علمای دلسوز و مجاهدان این راه با شکوه بر دفاع از ولایت فقیه، ستون خیمه نظام اسلامی اهتمام ورزیده و به دلسوزان و آحاد مردم به خصوص جوانان توصیه می‌کردند که مدافع ولایت فقیه باشند تا به این نظام و مملکت آسیبی نرسد. آیت الله خامنه‌ای به عنوان شاگرد برجسته امام، چه در میدان‌های مبارزه و چه در مسئولیت‌های اجرایی پس از انقلاب در مقام عمل اثبات کردند که رمز موفقیت این نظام دفاع از ولایت و رهبری است که شواهد زیادی در تاریخ انقلاب ثبت شده است. بطوریکه ایشان در یکی از این آزمایش‌های دشوار، پس از طرح برخی نکات در خطبه‌های نماز جمعه و دریافت تذکر کتبی از سوی امام ره، نامه‌ای متواضعانه و مومنانه به امام نوشتند که سراسر عشق و ارادت و دلدادگی به حضرت امام بود. پیرو ارسال این نامه، مدال ارزشمندی از سوی امام علیه السلام دریافت کردند و امام ایشان را به عنوان مدافع ولایت فقیه و خورشید روشنی بخش می‌ستاید. بخشی از نامه حضرت امام علیه السلام به ایشان چنین است:

جناب حجت الاسلام آقای خامنه‌ای - دامت افاضاته

رئیس محترم جمهوری اسلامی

مرقوم شریف جنابعالی واصل و موجب خرسندی گردید. اینجانب که از سالهای قبل از انقلاب با جنابعالی ارتباط نزدیک داشته ام و همان ارتباط بحمدالله تعالی تاکنون باقی است، جنابعالی را یکی از بازوهای توانای جمهوری اسلامی می‌دانم و شما را چون برادری که آشنا به مسائل فقهی و متعهد به آن هستید و از مبانی فقهی مربوط به ولایت مطلقه فقیه جداً جانب‌داری می‌کنید، می‌دانم و در بین دوستان و متعهدان به اسلام و مبانی اسلامی از جمله افراد نادری هستید که چون خورشید، روشنی می‌دهید.» (صحیفه امام خمینی ره، ج ۲۰، صص ۴۵۵-۴۵۶)

ایشان در دوره رهبری و زعامت امت نیز کوشیدند همواره مدافع اصل مترقی ولایت فقیه باشند و شبهاتی که در این خصوص مطرح می‌شده را با ظرافت و دقت پاسخ دهند؛ از جمله در خصوص شبهه حکومت فردی و دیکتاتوری بودن ولایت فقیه می‌فرماید:

«عده‌ایی سعی می‌کنند ولایت فقیه را به معنای حکومت مطلقه‌ی فردی معرفی کنند؛ این دروغ است. ولایت فقیه - طبق قانون اساسی ما - نافی مسؤولیت‌های ارکان مسؤول کشور نیست. مسؤولیت دستگاه‌های مختلف و ارکان کشور غیرقابل سلب است. ولایت فقیه، جایگاه مهندسی نظام و حفظ خط و جهت نظام و جلوگیری از انحراف به چپ و راست است؛ این اساسی‌ترین و محوری‌ترین مفهوم و معنای ولایت فقیه است. بنابراین ولایت فقیه نه یک امر نمادین و تشریفاتی محض و احياناً نصیحت‌کننده است - آن طوری که بعضی از اول انقلاب این را می‌خواستند و ترویج می‌کردند - نه نقش حاکمیت اجرایی در ارکان حکومت دارد؛ چون کشور مسؤولان اجرایی، قضایی و تقنینی دارد و همه باید براساس مسؤولیت خود کارهایشان را انجام دهند و پاسخگوی مسؤولیت‌های خود باشند. نقش ولایت فقیه این است که در این مجموعه‌ی پیچیده و در هم تنیده‌ی تلاش‌های گوناگون نباید حرکت نظام، انحراف از هدف‌ها و ارزش‌ها باشد؛ نباید به چپ و راست انحراف پیدا شود. پاسداری و دیده‌بانی حرکت کلی نظام به سمت هدف‌های آرمانی و عالی‌اش، مهمترین و اساسی‌ترین نقش ولایت فقیه است. (بیانات در مراسم پانزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی ره ۱۳۸۳/۳/۱۴)

ایشان در جمع کارگزاران نظام مرز مسؤولیت‌های رهبری و مدیران کشور را اینگونه تبیین می‌کند:

«رهبری مسؤولیت دارد. مسؤولیت رهبری حفظ نظام و انقلاب است. اداره کشور به عهده شما آقایان مسؤولان کشور است. هر کدام از شما در بخش خودتان کشور را اداره می‌کنید و وظیفه اصلی رهبری این است که مراقب باشد این بخش‌های مختلف آهنگ ناساز با نظام و اسلام و انقلاب نزنند. هر جا چنین آهنگی به وجود بیاید، جای حضور رهبری است». (بیانات در دیدار کارگزاران نظام ۱۳۷۹/۴/۱۹)

با وجود این محکمت‌ها به خوبی واضح و مبرهن می‌شود که ولایت فقیه اصلی‌ترین ستون نظام اسلامی است و حفاظت از آن به منزله حفاظت از اصل نظام و حکومت اسلامی است.

۶. تقویت قدرت دفاعی و امنیت کشور اسلامی

بدون تردید ارتقاء امنیت مردم اعم از امنیت داخلی در برابر افراد شرور، گروه‌های مسلح و خشونت طلب و امنیت مرزها و کیان و بنیان حکومت در برابر دشمنان خارجی، یکی از شاخص‌های موفقیت هر حکومتی است؛ بطوریکه هر عقل سلیمی این موفقیت را مورد ستایش قرار می‌دهد. به خصوص امنیت برای کشوری که به لحاظ موقعیت استراتژیک، مرزهای جغرافیایی گسترده، ثروت و ذخائر زیرزمینی از جمله نفت و گاز و... گل سر سبد کشورهای منطقه است و در طول تاریخ مورد طمع استعمارگران (بخوانید غارتگران) بوده است، از اهمیت بیشتری برخوردار است. حفظ امنیت و تقویت بنیه دفاعی و نظامی علاوه بر پشتوانه عقلی، مورد تاکید خداوند متعال در قرآن کریم است ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُ﴾ (انفال: ۶۰) از این رو از روزهای نخست انقلاب اسلامی امام امت با

دستور تشکیل بسیج مردمی، کمیته انقلاب اسلامی، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی گام‌های استوار و بلندی را برای تقویت امنیت داخلی و امنیت مرزهای میهن اسلامی برداشتند و نتایج آن در دوران جنگ تحمیلی هشت ساله برای همگان به اثبات رسید.

آیت الله خامنه‌ای در دوره حیات مبارک امام خمینی ره از روزهای ابتدایی جنگ تحمیلی حکومت بعثی بر علیه کشورمان، در شورای عالی دفاع، ستاد مشترک ارتش حضور فعال داشتند و در طول دوران ۸ ساله دفاع مقدس بارها در خطوط مقدم عملیاتی در سنگرهای جهاد و شهادت حضور یافتند و در دوره رهبری بطور مستقیم عهده دار مسئولیت فرماندهی کل نیروهای مسلح شدند و با ریل گذاری‌های دقیق و بنیادین ایران اسلامی را به کشوری امن و دور از دسترس بدخواهان و دشمنان داخلی و خارجی تبدیل کردند. ایشان در این خصوص بیانات راهگشایی دارند که در این مجال به چند نمونه اشاره می‌کنیم: «ابزار و امکانات دفاعی نظام اسلامی همواره از سوی جبهه‌ی ظالم دشمن مورد مخالفت بوده است. تا زمانی که تهدید و تهاجم از سوی دشمن وجود دارد، ابزار رفع و دفع دشمنی‌ها هم باید باشد. «حد و اندازه‌ی قدرت دفاعی، عرض و طول نیروهای مسلح، چگونگی تقسیم مسئولیت‌ها میان نیروهای مسلح و تعیین انواع ابزارهای دفاعی، همه بر اساس محاسبات درست و منطقی است؛ یعنی بر اساس عقلانیت است.» (بیانات در ارتباط تصویری با مراسم مشترک دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح، ۱۳۹۹/۷/۲۱) «بدون امنیت، همه‌ی ارزش‌های مهم کشور دچار اختلال خواهند شد.» (همان) بر همین اساس حضور منطقه‌ای ایران یک حرکت عقلانی و پیش‌گیری از صدمه خوردن امنیت داخل کشور است. به عنوان مثال مجاهدت مدافعان حرم، هزارها کیلومتر دورتر از کشور، اثری غیرمستقیم در حفظ امنیت کشور داشت.

رهبر انقلاب در این باره می‌فرمایند:

«این شهدای [مدافع حرم] رفتند با دشمنی مبارزه کردند که اگر اینها مبارزه نمی‌کردند، این دشمن می‌آمد داخل کشور... اگر جلوی‌ش گرفته نمیشد، ما باید اینجا در کرمانشاه و همدان و بقیه‌ی استانها با اینها می‌جنگیدیم و جلوی اینها را می‌گرفتیم. در واقع این شهدای عزیز ما جان خودشان را در راه دفاع از کشور، ملت، دین، انقلاب اسلامی فدا کردند.» (بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدای مدافع حرم، ۱۳۹۴/۱۱/۵)

۷. ضرورت حفظ یکپارچگی

در کشور بزرگی مانند ایران که از اقوام متنوع، ادیان و مذاهب و فرهنگ‌های مختلف شکل گرفته است و با پانزده کشور همسایه است، حفظ و تقویت یکپارچگی درونی، تحکیم و پررنگ کردن مشترکات، ایجاد وابستگی قلبی و مادی به نظام و تمامیت ارضی کشور بسیار کلیدی و تاثیر گذار است. وحدت، انسجام و یکدلی از آموزه‌های کلیدی و ظریف دین مبین اسلام است: «همگی به ریسمان خدا چنگ بزنید و پراکنده نشوید.» (آل

عمران، ۱۰۳) همچنین در آیه ۶۵ سوره انعام، اختلاف افکنان را تهدید کرده و می‌فرماید: «کسانی که آیین خود را پراکنده ساختند و به دسته‌های گوناگون [و مذاهب مختلف] تقسیم شدند... سر و کار آنها تنها با خدا است». این راهبرد سیاسی اجتماعی در مشی حکومتی و مدیریتی آیت الله خامنه‌ای همواره مورد تاکید بوده است و با رهنمودهای سازنده، رفتار منصفانه و توجه عاطفی و قلبی با آحاد جامعه از هر دین و مذهب و فرهنگ موجبات تحکیم دلبستگی به نظام را فراهم کرده‌اند؛ از جمله در بیاناتشان به این مهم تصریح می‌کنند:

«عده‌ای سعی می‌کنند اهمیت عامل پیوند مستحکم دلهای ملت ایران - یعنی ایمان اسلامی - را کم کنند؛ نه! کشور و ملت یکپارچه است؛ البته یکپارچگی‌اش به خاطر تاریخ و جغرافیا و سنت‌ها و فرهنگ است؛ اما عمدتاً به خاطر دین و مسأله رهبری است که اجزای این ملت را به هم وصل کرده و همه احساس یکپارچگی می‌کنند. (بیانات در دیدار کارگزاران نظام ۱۳۷۹/۴/۱۹)

۸. تقویت اقتصاد مقاومتی و درون‌زا

یکی از عوامل اصلی حفظ و اقتدار کشور، تقویت بنیه اقتصادی، امنیت غذایی و کاهش وابستگی به سایر کشورهاست بطوریکه اگر این مهم فراهم گردد علاوه بر رفع نگرانی و آسایش روحی و روانی مردم، به استقلال کشور نیز کمک شایانی می‌کند. برای بررسی دقیق این مهم به مجالی وسیع‌تر نیاز دارد و در دل بررسی یک موضوع کلان حق آن به خوبی ادا نمی‌شود؛ لکن از باب ارتباط عمیق با حفظ نظام به صورت اشاره فرازهایی از سخنان مقام معظم رهبری و برخی از اقدامات ایشان را مطرح می‌کنیم: ایشان در سال‌های اخیر برای ایجاد تحرک در بخش‌های مختلف نظام و جهت‌دهی به مسئولان و مردم در سنت حسنه نام‌گذاری سال‌ها، از سال ۱۳۸۷ تا ۱۴۰۱ بیشترین اهتمام در تعیین شعارهای هر سال جدید، به تقویت اقتصاد کشور و درون‌زایی آن بوده است؛ مانند: «همت مضاعف و کار مضاعف، جهاد اقتصادی، تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی، حماسه سیاسی و اقتصادی، اقتصاد مقاومتی — اقدام و عمل، اقتصاد مقاومتی — تولید، اشتغال، رونق تولید، حمایت از کالای ایرانی، تولید — پشتیبانی‌ها و مانع‌زدایی‌ها» همچنین با تصویب سیاست‌های کلی نظام در خصوص اقتصاد مقاومتی، خط‌مشی‌های اساسی نظام را در این عرصه به خوبی تعیین و ابلاغ نمودند. دقت در نوع نگاه ایشان حکایت از ژرف‌نگری، دلسوزی و آینده‌پژوهی است تا مردمان این مرز و بوم زندگی و آرامش بهتری داشته باشند. ایشان بطور مکرر نسبت به توطئه دشمنان در تضعیف مولفه‌های قدرت جمهوری اسلامی هشدار و تاکید می‌کنند که بایستی علیرغم نقشه و خواست دشمن عوامل قدرت‌بخشی در نظام را افزایش دهیم و در مسیر اقتدار همه جانبه به قدرت علمی، قدرت نظامی و دفاعی از جمله قدرت موشکی اهمیت ویژه بدهیم و از قدرت اقتصادی و درون‌زا شدن اقتصاد و کاهش وابستگی به بیرون مرزها غفلت نکنیم. از جمله فرمودند:

«تکیه‌ی اقتصاد کشور نباید به ستونی باشد که ممکن است با نعره‌ی مثلاً یک ترامپی بلرزد؛ این [طور] نباید باشد. آن ستون مورد اعتماد در اقتصاد کشور بایستی مربوط به درون کشور و داخل کشور باشد، باید اقتصاد ما درون‌زا باشد؛ یعنی همان اقتصاد مقاومتی، که سیاست‌هایش اعلام شده و باید دنبال بشود. بنابراین، این‌هم یک نکته است که همه‌ی عوامل و عناصر قدرت باید در داخل تقویت بشود. (بیانات در دیدار نخبگان جوان علمی ۱۳۹۶/۷/۲۶)

ایشان به منظور ریل‌گذاری صحیح و زدودن برخی ابهامات یا اقدامات افراطی تأکید کردند که مقصود از اقتصاد مقاومتی درون‌زائی و تولید ثروت به وسیله فعالیت درونی کشور است و معنای درون‌زائی اقتصاد این نیست که درهای کشور را ببندیم. در این خصوص فرمودند:

«اینکه ما از بیگانه طلب بکنیم و متعهد در مقابل بیگانه بشویم، این خطای بزرگی است؛ باید اقتصاد درون‌زا باشد. البته معنای درون‌زا بودن اقتصاد این نیست که درهای کشور را ببندیم؛ نه، ما گفته‌ایم «درون‌زا و برون‌گرا» (بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱۳۹۷/۱/۱)

نتیجه‌گیری

از منظر حضرت آیه الله خامنه‌ای حفظ نظام اسلامی از اوجب واجبات است و در صورت تراحم با سایر واجبات شرعی، حفظ آن مقدم است. به همین دلیل ایشان در طول تصدی رهبری انقلاب در گفتار و رفتار تلاش نمودند نظام جمهوری اسلامی ایران را از فتنه‌ها و بحران‌هایی که از سوی نظام سلطه برای براندازی نظام جمهوری اسلامی ایران طراحی و برنامه‌ریزی شده بود، صیانت نمایند. همچنین با ترسیم راهبردهای کلان و تبیین دقیق و هوشمندانه، تمامی اصول و چارچوب‌های ترسیم شده بنیانگذار و معمار نظام جمهوری اسلامی ایران را در جهت حفظ و حراست از این نظام به بهترین شکل صیانت و تقویت کرده است. از مجموع آثار بجا مانده از ایشان از ابتدای شکل‌گیری جمهوری اسلامی تا کنون الزامات حفظ نظام اسلامی بدست آمد که موارد ذیل: ضرورت حفظ جهت‌گیری‌ها، ضرورت تاکید بر مقومات، ضرورت پافشاری بر اصول و ارزش‌ها، ضرورت تحکیم باورها، ضرورت پایداری و استقامت، ضرورت اتکاء به مردم، ضرورت حفظ جهت‌گیری‌ها، ضرورت صیانت از قانون اساسی، ضرورت صیانت و حمایت از ولایت فقیه، ضرورت حفظ یکپارچگی، تقویت قدرت دفاعی و امنیت کشور، تقویت اقتصاد مقاومتی و درون‌زا، از مهمترین آنها به شمار می‌آید که نهادها و سازمان‌های مردم‌نهاد و حکومتی و همچنین آحاد مردم مکلف به اجرای آنها در قالب طرح و برنامه‌ریزی‌های مشخص هستند.

فهرست منابع

قران کریم

ابن اثیر، مبارک بن محمد، النهایه فی غریب الحدیث و الاثر، نشر اسماعیلیان قم، ۱۳۶۷. ه.ش

ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دارالفکر للطباعه و النشر، بیروت، لبنان.

ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغه، دار احیاء التراث العربی، بیروت، لبنان، ۱۴۲۱. ه.ق

انصاری، مرتضی بن محمد امین، المکاسب، دارلکتاب، قم، ۱۴۱۰. ه.ق

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، KHAMENEI.IR، بیانات در دیدار دانشجویان در یازدهمین روز ماه

رمضان ۱۳۸۹/۵/۳۱

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۸/۱۲/۶

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در جمع کارگزاران نظام، ۱۳۸۲/۷/۲

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در خطبه‌های نماز جمعه نماز جمعه سالگرد رحلت امام علیه السلام

۱۳۸۹/۳/۱۴

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در مراسم بیست و دومین سالگرد رحلت امام علیه السلام، ۱۳۹۰/۳/۱۴.

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام علیه السلام، ۱۳۹۸/۳/۱۴.

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار فرماندهان و خلبانان نیروی هوایی ارتش

۱۳۸۹/۱۱/۱۹.

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در مراسم پانزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی علیه السلام

۱۳۸۳/۳/۱۴

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در ارتباط تصویری با مراسم مشترک دانش‌آموختگی

دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح، ۱۳۹۹/۷/۲۱

پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار کارگزاران نظام ۱۳۷۹/۴/۱۹

پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار نخبگان جوان علمی ۱۳۹۶/۷/۲۶

پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱۳۹۷/۱/۱

پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری، بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدای مدافع حرم،

۱۳۹۴/۱۱/۵

پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری، پیام به مناسبت اولین سالگرد ارتحال حضرت امام خمینی رحمته الله

۱۳۶۹/۳/۱۰

پیشه ور، احمد، جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ۱۳۷۶ ه.ش

خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، موسسه نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹ ه.ش

خمینی، روح‌الله؛ کتاب‌البیع، موسسه نشر آثار امام خمینی، قم، ۱۳۹۲ ه.ش

خمینی، روح‌الله، تحریر الوسیله، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، قم، ۱۳۹۲ ه.ش

زبیدی واسطی، سید مرتضی حسینی، تاج العروس، دارالفکر، ۱۴۱۴ ه.ق

صافی گلپایگانی، لطف‌الله، جامع الأحکام، چاپ چهارم، قم، حضرت معصومه ۳، ۱۴۱۷ ه.ق

طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، مکتبه المرتضویه، تهران، ۱۳۷۵ ه.ش

فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، دارالمعارف، قاهره، ۱۳۹۷ ه.ق

قمی، شیخ عباس، سفینه البحار، انتشارات اسوه، قم، ۱۴۱۴ ه.ق

مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، داراحیاء التراث، بیروت، ۱۴۱۳ ه.ق

معین، محمد، فرهنگ معین، نشر زرین، تهران، ۱۳۸۲ ه.ش

مکارم شیرازی، ناصر، استفتائات جدید، چاپ دوم، قم، مدرسه امام علی بن ابی‌طالب علیه السلام، ۱۴۲۷ ق.

نجفی، محمد بن حسن، جواهر الکلام، موسسه آل‌البیت علیهم السلام، قم، ۱۴۱۴ ه.ق

نرم افزار المعانی.

هاشمی شاهرودی، سید محمود، موسوعه الفقه الإسلامی مطابق مذهب أهل بیت علیهم السلام، انتشارات مؤسسه

دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب أهل بیت علیهم السلام، ۱۴۲۳ ه.ق

